

УДК 355.233«364»

DOI <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2023.14.300239>

ORCID 0000-0002-9665-1427

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ ОБОРОНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Андрій Бухун,

кандидат педагогічних наук, доцент,
заступник начальника оперативного факультету;
Національна академія Національної Гвардії України

У дослідженні актуалізовано аспекти модернізації військової освіти в Україні, обумовлені воєнно-політичною ситуацією в державі, потребою підвищення ефективності сил оборони і ЗСУ, реформуванням національної законодавчої бази професійної підготовки військовослужбовців у контексті долучення до стандартів організації Північноатлантичного договору (НАТО).

Метою статті стало з'ясування соціальної потреби спільної за змістом фахової підготовки військовослужбовців сил оборони (ЗСУ, правоохоронних формувань, підрозділів Держприкордонслужби, Національної гвардії, Служби безпеки України, ін.) та можливостей реалізації її завдань засобами побудови інтеграційних моделей і технологій освітнього процесу.

Дослідження проведене із застосуванням теоретичних методів: систематичний аналіз, порівняння, індукція та дедукція, використання методолого-теоретичного інструментарію компетентнісного наукового підходу.

Запропоновано висновки: зважаючи на інтеграційні процеси сфери військової освіти України, пов'язані з визвольною війною та входженням країни до міжнародного безпекового середовища, актуальними є завдання, зумовлені модернізацією системи військової освіти, що мають враховувати досвід сучасної повномасштабної війни, коли Збройні Сили України, Національна гвардія України та Державна прикордонна служба виконують спільні оборонні функції, а, значить, потребують фахівців, які безпосередньо беруть участь в оборонних і стабілізаційних операціях та мають відповідну професійну компетентність.

Водночас відсутність спільної за змістом системи професійної військової освіти та підготовки, яка сприяє налагодженню взаємодії між складовими сил оборони у межах реалізації завдань із забезпечення оборони держави, становить певну проблему. Це негативно впливає на взаємодію сил оборони в процесі виконання передбачених законодавством завдань, тому перспективною визначено розробку моделей неперервної освіти військовослужбовців для впровадження всіма силовими відомствами з метою підвищення якості підготовки життєво необхідної для країни соціальної групи військових професіоналів.

Ключові слова: модернізація професійної військової освіти, сили оборони, військовослужбовці, універсальна модель підготовки, досвід бойових дій, стандарти НАТО.

Постановка проблеми. Інтегрування в європейську та євроатлантичну спільноту стимулює реформування Збройних Сил України відповідно до стандартів Організації Північноатлантичного договору (НАТО), що зумовлює масштабну модернізацію системи військової освіти. Вторгнення армії Росії в Україну змінило підходи до створення системи колективної безпеки в Європі та суттєво загостило кризові тенденції у міжнародних відносинах; безкомпромісна політика Росії та Заходу змусила по-іншому сприймати питання безпеки у світі, висвітлила неефективність існуючих механізмів попередження та врегулювання конфліктів між державами. Таким чином, головна відповідальність за

недопущення розв'язання воєнних конфліктів покладається на національні держави і важливу роль у цьому відіграють добре підготовлені та оснащені збройні сили, громадянське суспільство та органи державної влади.

Досвід ведення бойових дій переконливо засвідчив необхідність посилення вимог до професійної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України, враховуючи те, що Україна за роки своєї незалежності існує поза системами колективної безпеки, а нині – ще й в умовах повномасштабної агресії, що підвищує необхідність в інтеграційних процесах сектору безпеки і оборони держави та набуває нового змісту, особливо в контексті поставленої мети забезпечити перемогу у війні. Питання відновлення боєздатності та гарантування безпеки залежить від підготовки якісних кадрів військовослужбовців в майбутньому (*Освіта України в умовах воєнного стану*, 2022). Для цього потрібно мати як боєздатні Збройні Сили України, так і сили оборони, що будуть посилювати армію, та сили безпеки, здатні ефективно підтримувати сили оборони країни (*Закон України «Про внесення змін...»*, 2022). Інтеграція в європейський освітній простір неминуче веде до зміни концептуальних засад військової освіти, що загострює проблему переходу від знаннєвої до компетентнісної парадигми, урахування стандартів освіти і досягнення її результату у формі готовності кожного фахівця до якісної військово-професійної діяльності та професійного самовдосконалення впродовж життя. Саме компетентнісний науковий підхід до професійної підготовки таких фахівців поєднує вимоги освітнього стандарту та запити суспільства на якість освітнього процесу у військових закладах вищої освіти (ВЗВО) (Бойко, 2021).

Таким чином, актуальність проблеми професійної підготовки військових фахівців в Україні обумовлена зовнішніми та внутрішніми чинниками: воєнно-політичною ситуацією в країні у зв'язку з відбиттям агресії з боку Росії та зумовленою цим потребою підвищення ефективності Збройних Сил України; реформуванням Збройних Сил України та змінами в національній законодавчій базі стосовно освіти військових; упровадженням нових технологій та підходів до підготовки майбутніх фахівців, інформатизацією освіти та військової науки.

Грунтовна та якісна підготовки військових фахівців сил оборони з відповідним набором знань і компетентностей (нині в державі функціонують військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, система яких є особливою структурою) регулюється першочергово Законом України «Про національну безпеку України», яким визначено поняття – «сектор безпеки й оборони». Водночас, цей сектор поділяється на «сили оборони» та «сили безпеки», що реалізують оборонні функції держави; безпосередньо за оборону та захист територіальної цілісності відповідають сили оборони України (*Указ Президента України*, 2021). Актуальним для сучасності питанням є розвиток інтегрованої системи якості професійної військової підготовки кожного фахівця сил оборони до виконання спільних бойових завдань та відновлення територіальної цілісності держави. Постає також завдання необхідності своєчасного поповнення війська професійним та вмотивованим офіцерським і сержантським складом, що потребує подальшої оновленої державної політики у сфері військової освіти і підготовки кадрів.

Аналіз досліджень і публікацій висвітлює певний інтерес науковців до аспектів спільної підготовки та функціонування сил оборони для здійснення оборонної функції держави (В. Александров, В. Рахманій, А. Сиротенко, В. Сокурєнко, В. Оліферук та ін.). Грунтовні напрацювання щодо теорії, методології та практики військової освіти України проведені О. Бойком, О. Капінусом, Л. Олійником, О. Маслієм, М. Нецадимом, О. Торічним, В. Ягуповим та ін. Водночас положення щодо інтеграції систем якості професійної військової освіти сил оборони поки що недостатньо розроблені й потребують додаткового вивчення.

Загальній проблематиці розвитку військової освіти присвячені праці вітчизняних учених В. Артамошенка, А. Вітченка, О. Діденка, А. Зельницького, І. Козубцова, Л. Кравченко, В. Мірненка, В. Осьодло, Ю. Приходька, В. Рахманова, В. Рижикова, В. Свистун, В. Стасюка, П. Хоменка та ін., у публікаціях яких розглянуто теоретичні та методологічні засади функціонування військової освіти як цілісної системи, застосування компетентнісного підходу, впровадження в освітній процес інноваційних педагогічних технологій та методик, питання моніторингу результатів навчання у вищій військовій школі, розробки та реалізації стандартів вищої освіти, тощо. Проблеми формування й розвитку

професійної компетентності військових фахівців різних спеціальностей досліджували І. Бухун, В. Васищев, Р. Бакуменко, В. Георгієв, Є. Денисенко, О. Євсюков, Л. Заїка, О. Маслій, Н. Мась, С. Нехаєнко, О. Полонський та ін.

Метою статті стало з'ясування соціальної потреби спільної за змістом фахової підготовки військовослужбовців сил оборони (ЗСУ, правоохоронних формувань, підрозділів Держприкордонслужби, Національної гвардії, Служби безпеки України, ін.) та можливостей реалізації її завдань засобами побудови інтеграційних моделей і технологій освітнього процесу на основі досвіду воєнних дій.

Методи дослідження. Дослідження проведене із застосуванням таких теоретичних методів: системний аналіз, порівняння, узагальнення, індукція та дедукція, використання методолого-теоретичного інструментарію компетентнісного наукового підходу.

Виклад основного матеріалу. Правовою основою сучасних трансформацій військової освіти держави є нові редакції або відповідні зміни до Законів України: «Про національну безпеку України»; «Про військовий обов'язок і військову службу»; «Про основи національного спротиву»; «Про освіту»; «Про повну загальну середню освіту»; «Про професійно-технічну освіту»; «Про фахову передвищу освіту»; «Про вищу освіту»; «Про наукову і науково-технічну діяльність» тощо. Відповідно до вимог статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» до сил оборони входять Збройні Сили України, а також інші, утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено обов'язки із забезпечення оборони держави. Згідно вимог цього Закону України, до сил оборони належать: Збройні Сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Національна поліція України, Державна спеціальна служба транспорту Міністерства оборони України, Головне управління розвідки Міністерства оборони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служба зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України, Служба безпеки України та Антитерористичний центр при Службі безпеки України (*Закон України...*, 2018). Законодавством України також визначено складники військової освіти: допризовна підготовка, що передбачає здобуття особами первинних загальновійськових і спеціальних компетентностей; підготовка осіб за військово-технічними та військово-медичними спеціальностями; військово-професійна підготовка військовослужбовців рядового, сержантського (старшинського) складу строкової військової служби та військової служби за контрактом; підготовка військовослужбовців офіцерського складу для здобуття відповідних ступенів вищої освіти та рівнів військової освіти (тактичний, оперативний, стратегічний); військова підготовка офіцерів запасу; професійна військова освіта (*Постанова Кабінету Міністрів...*, 1997).

Нині існує значний досвід переходу на кращі світові стандарти підготовки, адже з початком агресії тисячі українських військових пройшли навчання на полігонах Німеччини, Великобританії, Польщі. Нові підходи до ведення бойових дій надали можливість підготувати бойові частини, що сприяло проведенню успішних наступальних операцій на харківському та херсонському напрямках восени 2022 року. Українські військовослужбовці пройшли курси підготовки за програмами COIN – «контрпартизанська війна»; Orbital та Unifier – надання медичної допомоги пораненим та їх евакуація, стрільба, саперна справа, ведення бою проти бронетехніки. З листопада 2022 року почалась чергова тренувальна програма для Збройних Сил України – EUMAM Ukraine, але навчання та злагожденість підрозділів Сил оборони України ще потребує істотного вдосконалення і врахування змін, що відбуваються у тактиці дій противника. Сили оборони (підрозділи Держприкордонслужби, Національної гвардії, Служби безпеки України та інші) залучалися до війни для виконання специфічних завдань, які передбачали лише їхнє функціональне призначення, зокрема, підрозділи Національної гвардії України виконували завдання на блокпостах для забезпечення безпеки на шляхах руху угруповань військ (сил) та охорони важливих об'єктів (Полторак, 2016).

Сучасна повномасштабна війна – це протиборство сторін, що набуло стадії воєнного конфлікту високої інтенсивності із залученням усього спектру зброї, бойової техніки та

мобілізації існуючих ресурсів, тому персоналу сил оборони необхідні знання тактики ведення бою на відкритій місцевості, в умовах міської забудови, активного застосування противником різного роду артилерійських систем, інформація з питань використання високоточної зброї, безпілотних літальних апаратів, підтримки авіації. Штурми та утримання будівель, пересування міськими вулицями, правила вибору позицій, ведення вогню з використанням природних укриттів – ось лише короткий перелік того, що необхідно опанувати силам оборони, щоб ефективно виконувати бойові завдання разом зі Збройними Силами України. Тому однією з основних проблем у питаннях залучення сил оборони України до ведення бойових дій є підготовка молодшого офіцерського складу військових формувань та правоохоронних органів. У той час як офіцерів Збройних Сил України готували до керівництва підрозділами в умовах загальновійськового бою та їхню підготовку було спрямовано на вивчення способів, методів і форм ведення сучасних бойових дій з противником, офіцерів військових формувань та правоохоронних органів, що нині входять до сил оборони, готували за програмами професійної освіти відповідно потреб виконання функцій і завдань того відомства, до якого належить заклад вищої військової освіти. Ці програми підготовки не передбачали оволодіння компетентностями планування, організації та ведення загальновійськового бою, яких вимагають сучасні бойові дії на території України (Свистун, 2019). Зазначене не сприяє покращенню взаємодії та веденню спільних бойових дій підрозділами сил оборони, а також порядку організації системи вогню, управління в ході ведення бойових дій та маневрування на полі бою. Ці проблеми загострили питання побудови інтегрованої системи військової освіти та професійної підготовки сил оборони. В державах-членах НАТО знаходимо реальні приклади позитивних практичних підходів до спільного використання коаліційних сил, які можливо впровадити під час підготовки та застосування сил оборони України; проте не варто ігнорувати накопичений багатий досвід участі сил оборони України з відсічі повномасштабної агресії та продовжувати його вдосконалювати.

З метою вдосконалення системи військової освіти та професійної підготовки сил оборони України необхідно створити універсальну освітню модель, яка б забезпечувала градацію підготовки військовослужбовців за основними військовими дисциплінами та враховувала базові кваліфікаційні вимоги до військовослужбовця або офіцера сил оборони України; така модель своєю ціллю матиме забезпечення якості професійної військової освіти сил оборони та поєднає підходи силових структур до розуміння порядку систем управління, взаємодії та способів ведення бойових дій під час участі в спільних операціях (Цевельов, 2023). У такому випадку до у часті в плануванні операцій та ведення спільних бойових дій зможуть залучатися сили і засоби Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби спеціального транспорту, Головного управління розвідки Міністерства оборони України, які не лише за нормами відповідних законів, а й за результатами фахової підготовки матимуть компетентних професіоналів як сержантського, так і офіцерського складу, готових до ефективного виконання спільних завдань (Моца, 2017).

У зазначеному контексті зауважимо, що, наприклад, підрозділи Національної гвардії часто в сучасному бою використовують як легку піхоту, тому втрачаються роки дорогого професійного навчання; також потрібними є зміни в військових доктринах для децентралізованої військової розвідки, для забезпечення чіткості та розмежування ролей обох цих організацій, а щодо Держприкордонслужби назріло практичне питання її переведення у період воєнного стану в суто військове формування. Таким чином, одним із принципів універсальної професійної військової освіти сил оборони вважаємо капіталізацію досвіду повномасштабної війни – збір, узагальнення аспектів такого досвіду, розвиток методології навчання, впровадження його в практику для ефективності систем якості освіти, коли будь-який теоретичний матеріал обов'язково порівнюється з реальним досвідом ведення бойових дій. Важливим принципом професійної військової освіти об'єднаних сил стане також підготовка кваліфікованих фахівців, здатних уміло управляти підрозділами під час бою, швидко реагувати на динамічні зміни стану обстановки у взаємодії з іншими підрозділами. Нова якість професійної освіти у ВВНЗ потребує свого узагальнення, впровадження спільних

кваліфікаційних стандартів до компетентності випускників вищих навчальних закладів військової освіти всіх видів сил оборони держави.

Висновки. Зважаючи на інтеграційні процеси сфери військової освіти України, пов'язані з визвольною війною та входженням країни до міжнародного безпекового середовища, актуальними стали завдання, зумовлені модернізацією системи військової освіти, які мають враховувати досвід сучасної повномасштабної війни, а саме ті ситуації, коли Збройні Сили України, Національна гвардія України та Державна прикордонна служба виконують спільні оборонні функції, а значить – потребують фахівців, які безпосередньо беруть участь в оборонних і стабілізаційних операціях та мають відповідну професійну компетентність.

Водночас відсутність спільної за змістом, заснованої на досвіді реальних бойових дій системи професійної військової освіти та підготовки, яка сприяє налагодженню взаємодії між складовими сил оборони у межах реалізації завдань із забезпечення захисту держави, становить певну соціальну проблему. Це негативно впливає на взаємодію сил оборони в процесі виконання передбачених законодавством завдань, тому перспективною вбачаємо розробку моделей неперервної освіти військовослужбовців для впровадження всіма силовими відомствами з метою підвищення якості життєво необхідної для країни соціальної групи військових професіоналів.

ЛІТЕРАТУРА

- Бойко, О. В. (2021). *Теоретичні та методичні основи формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України у процесі професійної підготовки*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Київ.
- Моца, А. А. (2017). Інноваційні технології навчання у вищій військовій освіті України: практичне застосування. *Інтернаука*, 5 (27), 26-34.
- Полторак, С. Т. (2016). Розвиток системи вищої військової освіти України та за кордоном: державно-управлінські аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*, 3, 70-73.
- Про внесення змін до Закону України «Про основи національного спротиву*: Закон України від 03 травня 2022 року № 2237-IX. Взято з <http://www.golos.com.ua/documents/z-2237-ix.pdf>.
- Про національну безпеку України*: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
- Про Стратегію воєнної безпеки України*: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.
- Про трансформацію системи військової освіти*: постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 року № 1410 (у редакції від 30 грудня 2022 року № 1490). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-п>.
- Свистун, В. І. (2019). Полікультурна компетентність військовослужбовця як суб'єкта діяльності з підтримання міжнародного миру і безпеки. *Проблеми освіти*, 92, 154-158.
- Цевельов, О. (2023). Принципи імплементації інтегрованої моделі системи забезпечення якості професійної військової освіти сил оборони України. *Військова освіта*, 2 (48), 267-280.
- Чопа, Д., Дерев'янчук, А., Федотова, Н. (2023). Інноваційний розвиток військової освіти як стратегічний напрямок якісної підготовки військових фахівців. *Військова освіта*, 2 (48), 288-297.
- Шкарлет С. М. (Ред.). (2022). *Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність*: науково-методичний збірник. Київ: Чернівці: Букрек.

REFERENCES

- Boiko, O. V. (2021). *Teoretychni ta metodychni osnovy formuvannia liderskoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv Zbroinykh Syl Ukrainy u protsesi profesiinoi pidhotovky [Theoretical and methodical foundations of the formation of leadership competence of future officers of the Armed Forces of Ukraine in the process of professional training]*. (Exntyded abstract of PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].

- Chopa, D., Derev'ianchuk, A., & Fedotova, N. (2023). Innovatsiyni rozvytok viiskovoi osvity yak stratehichniy napriamok yakisnoi pidhotovky viiskovykh fakhivtsiv [Innovative development of military education as a strategic direction of quality training of military specialists]. *Viiskova osvita [Military education]*, 2 (48), 288-297 [in Ukrainian].
- Motsa, A. A. (2017). Innovatsiini tekhnolohii navchannia u vyshchii viiskovii osviti Ukrainy: praktychne zastosuvannia [Innovative learning technologies in higher military education of Ukraine: practical application]. *Internauka [Interscience]*, 5 (27), 26-34 [in Ukrainian].
- Poltorak, S. T. (2016). Rozvytok systemy vyshchoi viiskovoi osvity Ukrainy ta za kordonom: derzhavno-upravlinski aspekty [Development of the system of higher military education in Ukraine and abroad: state and administrative aspects]. *Investytsii: praktyka ta dosvid [Investments: practice and experience]*, 3, 70-73 [in Ukrainian].
- Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu [On amendments to the Law of Ukraine "On the foundations of national resistance]: Zakon Ukrainy vid 03 travnia 2022 roku № 2237-IX. Retrieved from <http://www.golos.com.ua/documents/z-2237-ix.pdf> [in Ukrainian].*
- Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [About the national security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukrainian].*
- Pro Stratehiuu voiennoi bezpeky Ukrainy [About the Military Security Strategy of Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku № 121/2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].*
- Pro transformatsiiu systemy viiskovoi osvity [About the transformation of the military education system]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 hrudnia 1997 roku № 1410 (u redaktsii vid 30 hrudnia 2022 roku № 1490). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-p> [in Ukrainian].*
- Shkarlet S. M. (Ed.). (2022). *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiina ta proiektna diialnist [Education of Ukraine under martial law. Innovative and project activities]: naukovo-metodychnyi zbirnyk. Kyiv: Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].*
- Svystun, V. I. (2019). Polikulturna kompetentnist viiskovosluzhbovtsia yak sub'iekta diialnosti z pidtrymannia mizhnarodnoho myru i bezpeky [Multicultural competence of a military serviceman as a subject of activities to maintain international peace and security]. *Problemy osvity [Problems of education]*, 92, 154-158 [in Ukrainian].
- Tsevelov, O. (2023). Pryntsypy implementatsii intehrovanoi modeli systemy zabezpechennia yakosti profesiinnoi viiskovoi osvity syl oborony Ukrainy [Principles of implementation of the integrated model of the quality assurance system of professional military education of the Defense Forces of Ukraine]. *Viiskova osvita [Military education]*, 2 (48), 267-280.

ACTUAL ASPECTS OF MODERNIZATION OF PROFESSIONAL EDUCATION OF MILITARY PERSONNEL OF THE DEFENSE FORCES IN THE PERIOD OF MARTIAL LAW

Andriy Bukhun,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Deputy Head of the Operational Faculty
National Academy of the National Guard of Ukraine

The study updates the aspects of modernization of military education in Ukraine, which is determined by the military and political situation in the country, the need to increase the efficiency of the defense forces and the Armed Forces, reforming the national legislative framework for the professional training of military personnel in the context of joining the standards of the North Atlantic Treaty Organization (NATO).

The purpose of the article is to find out the social need for joint professional training of military personnel of the defense forces (the Armed Forces, law enforcement units, units of the

State Border Service, the National Guard, the Security Service of Ukraine, etc.) and the possibilities of implementing its objectives by means of building integration models and technologies of the educational process.

The research has been conducted using the following theoretical methods: systematic analysis, comparison, induction and deduction, and usage of the methodological and theoretical tools of the competence-based scientific approach.

The following conclusions have been made: taking into account the integration processes of the field of military education in Ukraine, related to the liberation war and the country's entry into the international security environment, the tasks caused by the modernization of the military education system are crucial. They must take into account the experience of a modern full-scale war, when the Armed Forces of Ukraine, the National the Guard of Ukraine and the State Border Service perform joint defense functions. It means that they need specialists who directly participate in defense and stabilization operations and have the appropriate professional competence.

At the same time, the lack of a united content system of professional military education and training, which contributes to the establishment of cooperation between the components of the defense forces within the framework of the implementation of tasks to ensure the defense of the state, is a particular problem. It has a negative impact on the interaction of the defense forces in the process of fulfilling the tasks provided for by the legislation. Therefore, the development of models of continuous education of military personnel for implementation by all law enforcement agencies in order to improve the quality of training of the social group of military professionals vital for the country is determined to be promising.

Keywords: *modernization of professional military education, defense forces, servicemen, universal model of training, combat experience, NATO standards.*

Надійшла до редакції 14.11.2023 р.